

Zabúdame na Františka J. Turčeka?!

Are we forgetting František J. Turček?!

Stalo sa záslužnou tradíciou, že v úvode stredoslovenských ornitologických i teriologických konferencií si pripomíname okrúhle výročia žijúcich a zriedkavejšie aj nežijúcich slovenských ornitológov resp. teriológov. Pretože 3. decembra tohto roku uplynulo sto rokov od narodenia Františka J. Turčeka, považovali sme za našu samozrejmu povinnosť venovať mu na spoločnej konferencii nielen pietnu spomienku, ale zamyslieť sa hlbšie aj nad jeho odkazom. Nakoľko mne bol Turček svojou odbornou špecializáciou životným vzorom a publikoval som o ňom, za jeho života i po jeho smrti, desiatku príspevkov (najpodrobnejšie Sládek 1992), pripadla mi úloha vystúpiť aj na dnešnej konferencii. Od roku 1997, kedy som Turčeka pripomenul poľovníkom pri 20. výročí jeho smrti, som však už nemal príležitosť sa k nemu vracat'.

Našťastie som si zachoval doteraz neuverejnený rukopis, pripravený pred 30 rokmi (1985) do tretieho zväzku encyklopédie *Priekopníci vedy a techniky na Slovensku*, ktorú zostavoval na Historickom ústave SAV PhDr. Ján Tibenský, DrSc. Prvé dva zväzky vyšli ešte v rokoch 1986, 1988 a až tretí mal obsahovať priekopníkov pôsobiacich v 20. storočí. Vyšiel po dlhšom časovom odstupe (Tibenský et al. 1999), ale podľa údajov v jeho úvode neúmerne veľký rozsah rukopisov sa musel riešiť rozdelením na dva zväzky, t. j. tretí s priekopníkmi pôsobiacimi od r. 1918 do r. 1945 a štvrtý od r. 1945. Vydanie tohto zväzku sa (pre mne neznáme príčiny) skomplikovalo a bohužiaľ r. 2012 zomrel aj Dr. Tibenský. Podľa informácií z Historického ústavu SAV je vydanie „v útlme“ a ani v r. 2015

sa nerealizovalo. Preto sa iste neprehreším proti publikačnej etike, ak svoj rukopis prednesiem na konferencii. Pripomínam však, že redakčnými smernicami encyklopédie bol limitovaný nielen jeho stránkový rozsah, ale aj štruktúra a iné formálne detaily.

Pôvodný text do encyklopédie

František J. Turček (1915 – 1977) bol jednou z najvýraznejších osobností povojnovej etapy slovenskej zoológie. Položil základy aplikovanej, hlavne lesníckej, zoológie na Slovensku. Výsledky jeho výskumov a vedeckej práce prerástli úzky rámec lesníckej špecializácie a podnietili rozvoj ekológie, ako jedného z najprogresívnejších smerov modernej biológie, v Československu. Ako základ i precedens pre výskum potravnjej ekológie vtákov a cicavcov sa stali známe v celosvetovom meradle a reprezentovali československé biologické vedy. Život F. J. Turčeka ale, žiaľ, predstavoval aj neľahký osud človeka, ktorý svojou prácou predišiel dobu.

Narodil sa 3. decembra 1915 v Badiciach (okr. Nitra) v učiteľskej rodine. Gymnázium, ktoré navštevoval v Nitre, neukončil, ale po 6. triede nastúpil do lesníckeho zamestnania. V roku 1937 urobil štátnu lesnícku skúšku a po vojenskej prezenčnej službe (1937 – 1939) bol zamestnaný najprv v Nitre, potom v Kovarciach pri Topoľčanoch (ako vedúci polesia). Jeho ambície však smerovali ku vedeckej práci. Pretože už v roku 1941 sa začalo Turčekovo meno objavovať čoraz častejšie v poľovníckych časopisoch i v prírodovednej prílohe Technického

Poznámka: Prednesené na konferencii „FJT 100“, venovanej 100-ročnému jubileu narodenia F. J. Turčeka a konanej v dňoch 11. – 12. decembra 2015 vo Zvolene.

obzoru slovenského, prijali ho od 1. októbra 1946 na Výskumný ústav lesného hospodárstva (vtedy Ústav biológie lesa) v Banskej Štiavnici, kde pôsobil trvale až do roku 1964. Už v roku 1948 sa stal prednostom poľovníckeho oddelenia, neskôr prešiel ako vedúci výskumu do oddelenia ochrany lesov. Po roku 1958 (v dôsledku preradenia do nižšej funkcie) dochádzal na pracoviská ústavu v Liptovskom Hrádku a vo Zvolene, až v roku 1962 sa mohol vrátiť do Banskej Štiavnice. Od 1. októbra 1964 prešiel do zamestnania v SAV, na banskoštiavnické pracovisko Ústavu experimentálnej biológie a ekológie (ÚEBE; vtedy Ústav biológie krajiny), kde po získaní hodnosti CSc. (v r. 1967 verejnou obhajobou) bol zaradený do funkcie samostatného, neskôr vedúceho vedeckého pracovníka. Pod jeho vedením sa začala budovať Výskumná stanica ÚEBE SAV v Banskej Štiavnici, na ktorej ako vedúci pôsobil až do svojej smrti dňa 4. marca 1977.

Ťažiskom Turčekových bádateľských záujmov bola lesnícka zoológia, najmä výskum ekológie vtákov a cicavcov. Jeho nezvyčajná erudícia však zahrňovala aj problematiku poľovníctva, entomológie, ochrany lesov, biocenológie, ochrany prírody i krajinárstva. Už na začiatku svojej vedeckej činnosti prešiel od tradičného faunisticko-systematického chápania zoológie k aspektu ekologickému a kvantitatívnemu. Skúmal najmä trofické a topické vzťahy živočíchov ku drevinám, robil ekologické analýzy ich populácií, objasňoval zákonitosti ich populačnej dynamiky, zdôvodňoval hospodársky význam a navrhoval konkrétne opatrenia. Popritom sa venoval aj metodologickým otázkam kvantitatívneho výskumu a ako prvý u nás zaviedol do neho matematicko-štatistické vyhodnocovanie. S jeho menom sa spájajú početné priekopnícke práce ekologického charakteru, ktoré dosiahli zaslužené uznanie v celosvetovom meradle. Syntézu jeho originálnych prác z tejto oblasti predstavujú dve monografie o ekologických vzťahoch vtákov a cicavcov ku drevinám *Ökologische Beziehungen der Vögel und Gehölze* (Vydavateľstvo SAV; Turček 1961) a *Ökologische Beziehungen der Säugetiere und Gehölze* (Vydavateľstvo SAV; Turček 1967)

a metodická príručka *Úvod do kvantitatívneho výskumu populácií vtákov a cicavcov* (Vydavateľstvo SAV; Turček 1956), ktorá tvorila v skrátenej forme aj súčasť priekopníckej Baloghovej knihy *Lebensgemeinschaften der Landtiere* (Akadémia Kiadó Budapest; Turček 1958).

Počas svojho pôsobenia na poľovníckom oddelení výskumného ústavu sa svojimi početnými článkami podstatne pričínil o preorientovanie jednostranného myslenia poľovníkov na ekologické chápanie súvislostí medzi zverou a prostredím. Podobný ekologický charakter mali aj jeho knižné publikácie určené pre poľovnícku a lesnícku prax. Z aspektu ochrany prírody mala veľký význam Turčekova iniciatíva pri organizovaní komplexného biocenologického výskumu celých regiónov (Poľana, Žitný ostrov), ktorým sa prakticky realizoval proklamovaný cieľ, aby sa chránené územia stali „laboratóriami v prírode“.

Po prechode do SAV uplatňoval svoje bohaté poznatky o ekológii živočíchov v širších súvislostiach pri výskume krajiny. V rámci Medzinárodného biologického programu (IBP) skúmal predovšetkým sekundárnu produkciu vertebrát v rôznych ekosystémoch, synúzie suchozemských stavovcov na modelových tranzektoch na Liptove, vtáky ako bioindikátory a i.

Pretože veľkú časť zo svojich vyše 200 pôvodných a ešte viac príspevkov iného žánru publikoval v zahraničných časopisoch (od amerických až po japonské), v cudzine si ho natoľko vážili, že rôzne vedecké ustanovizne alebo spoločnosti ho poctili svojím členstvom. V Banskej Štiavnici ho navštívili za účelom konzultácií desiatky zahraničných vedeckých pracovníkov, dostával pozvania na medzinárodné kongresy, prednášky i pracovné pobyty.

Vysoký post svetovo uznávaného vedca dosiahol vďaka svojej mimoriadnej pracovitosti, intelektu a vedeckému zanieteniu. Žiaľ, doma nebolo jeho hodnotenie také kladné ako v zahraničí a musel znášať nepochopenie, ba často aj krivdy, ktoré mu život kládol do cesty. To bolo príčinou jeho odcudzenia sa a prechodu na pracovisko SAV. Napriek tomu zostal vždy skromným človekom, ktorý si dokázal udržia-

vať psychickú rovnováhu aj čítaním poézie alebo zapisovaním myšlienok veľkých ľudí. Jedna z nich od Cicera je podľa jeho želania vytesaná aj na jeho náhrobníku v banskoštiavnickom cintoríne: „*Non est lugenda mors, quam immortalitas consequitur*“*. V predtuche svojho neprajného osudu s podlomným zdravím sa iste ňou utešoval, súc si vedomý, že jeho dielo nemôže zomrieť.

Osobnosť a význam F. J. Turčeka výstižne charakterizujú slová akademika L. Weismanna, ktoré o ňom napísal v nekrológu: „Nad jeho rozsiahlym dielom sa nám treba skloniť v najhlbšej úcte. Dokázal to, čo je schopných len málo ľudí. V ťažkých podmienkach s jednoduchými prostriedkami sám bez učiteľa sa vypracoval z ornitológa – amatéra na vedca medzinárodného významu. Jeho svetlá pamiatka zostane navždy zapísaná v histórii slovenskej vedy“ (Weismann 1977).

Okrem viacerých rezortných vyznamenaní mu bola z príležitosti šesťdesiatin udelená plaketa SAV za rozvoj v biologických vedách a jeho 60-ročnému jubileu bolo venované jedno číslo (11/1975) časopisu SAV *Biológia* s úvodnou laudáciou RNDr. Kalivodovej (Kalivodová 1975).

Odkaz Františka J. Turčeka

Toľko rukopis môjho príspevku do *Priekopníkov...*, ktorý už má len historický charakter, pretože po vyše 35. rokoch od Turčekovej smrti už sotva môžeme o ňom povedať niečo nové. Môžeme a mali by sme však zhodnotiť jeho odkaz. Ale kto je kompetentný to urobiť? Zoológovia, ekológovia, lesníci, poľovníci alebo prírodoochránári? A je ešte aktuálny aj v prítomnosti, alebo sme ho už zrealizovali?

Pretože súčasnej generácii nemusí byť známe, čo všetko sa udialo po Turčekovej smrti, dovoľte mi urobiť stručnú rekapituláciu.

Už 4. decembra 1985 sa konala na Výskumnom ústave lesného hospodárstva (VÚLH) vo Zvolene spoločná akcia stredoslo-

venských pobočiek Slovenskej entomologickej a Slovenskej zoologickej spoločnosti, venovaná nedožitým sedemdesiatinám Turčeka, na ktorej odznelo 14 referátov súvisiacich s odborným zameraním F. J. Turčeka. Predniesli ich pracovníci VÚLH a členovia oboch pobočiek. Môj úvodný prejav a pozdravný list od Dr. Pinowského z Varšavy, ako aj súhrny všetkých ostatných referátov, boli uverejnené v *Správach Slovenskej zoologickej spoločnosti* č. 12 za rok 1985 (Matis & Janiga 1986).

Ďalšia, iste významnejšia akcia bol seminár zorganizovaný Správou CHKO – Biosférická rezervácia Poľana, Lesníckou fakultou a Ústavom ekológie lesa (ÚEL) SAV vo Zvolene v dňoch 8. – 9. júna 1993. Zúčastnilo sa na ňom 54 účastníkov, medzi nimi aj pani Turčeková a ich dcéra Anna Vozárová aj syn Ivan s manželkou, Dr. Pinowski z Poľska s manželkou a 7 účastníkov z Českej republiky (z Prahy, Brna, Jihlavy). Prvý deň sa konal vo Zvolene na ÚEL SAV, druhý deň na Poľane bol spojený s odhaľovaním pamätnej tabule s textom „Prvý slovenský ekológ F. J. Turček (1915 – 1977) skúmal v 50-tych rokoch faunu lesov na Poľane. SP-SZS 1992 S-CHKO“. Celkove odznelo 26 prezentácií týkajúcich sa fauny Poľany a 7 osobných spomienok spolupracovníkov alebo priateľov F. J. Turčeka. Úvodný prejav vo Zvolene predniesol riaditeľ CHKO Poľana Ing. Slávik a pri odhaľovaní pamätnej tabule prof. Sládek. Všetky referáty aj spomienky boli kompletne odpublikované v osobitnom zborníku (Urban 1993). Účastníci seminára získali grá tis moju publikáciu *Život a dielo lesníckeho ekológa Františka J. Turčeka*.

Necelý rok po vydaní tejto publikácie zostavil RNDr. Šteffek jej rozšírené dvojjazyčné vydanie (slovensko-anglické) a doplnené o nové kapitoly (Šteffek 1993). Jednou z nich bola aj kapitola *Odkaz Františka J. Turčeka v činnosti pracoviska SAV v Banskej Štiavnici* (str. 68 – 73). Z aktivít tohto pracoviska sme za mimoriadne významné považovali založenie Nadácie F. J. Turčeka „s cieľom podporiť

*) „Smrt, po ktorej nasleduje nesmrteľnosť, netreba oplakávať.“ Nesmrteľnosťou má Cicero na mysli slávu, spomienky či dielo, ktoré budú existovať ďalej aj po fyzickej smrti ich nositeľa (poznámka redakcie).

ekologickú vedu, školstvo a osvetu“. O splnení jej grandióznych plánov súvisiacich s odkazom Turčeka vás žiaľbohu neviem informovať, pretože prof. Šteffek nás predčasne navždy opustil a nadácia už zanikla. Rovnako sa nepovažujem za kompetentného vás informovať o aktivitách Slovenskej ekologickej spoločnosti (založenej r. 1992) ani o novozriadených fakultách resp. odboroch ekológie alebo environmentalistiky na slovenských univerzitách, ktoré zaiste nepreliadli odkaz F. J. Turčeka (podľa doc. Pelikána „prvého československého ekológa“).

Ocenenie Turčeka dokumentovali početné nekrológy nielen v slovenských a českých odborných periodikách ale aj v zahraničných, napr. v Allattani közlemények (Maďarsko), Wiadomości ekologiczne (Poľsko), Die Waldarbeit aj Forstpflanzen-Forstsamen (Nemecko), The Annals of Zoology (India). Dr. Keve dokonca predniesol svoj nekrológ v januári 1978 na zasadnutí zoologickej sekcie Maďarskej akadémie vied.

Čo sa nás ornitológov týka, mali by sme sa tiež pokúsiť zodpovedať, či sme aj my splatili náš morálny dlh, alebo či odkaz Turčeka už nie je aktuálny. Kto však na to dokáže jednoznačne odpovedať? Ja som odpoveď hľadal v troch reprezentatívnych publikáciách. Prvá bola práca RNDr. R. Václava, PhD. *Špecifická a výzvy súčasnej slovenskej ornitológie*, uverejnená v 20. čísle Tichodromy. Václav na základe štatistického rozboru príspevkov v prvých 20-tich ročníkoch analyzoval súčasný stav a prognózoval smery, v ktorých by mohla naša ornitológia v budúcnosti vzhľadom na jej historické a geografické danosti uspieť. Fundovaným rozborom však došiel k záveru, že „veľkým problémom slovenskej ornitológie je jej súčasné prílišné lipnutie na faunistike a cenológii“ (Václav 2008).

Druhá publikácia zhrňujúca výsledky ankety, zorganizovanej (r. 2014) výkonným redaktorom Tichodromy Ing. B. Jarčuškou, PhD., s cieľom „identifikovať aktuálne prioritné otázky týkajúce sa vtáctva a jeho výskumu u nás“ sumarizuje názory 28. publikačne aktívnych ornitológov. Prehľadný sumár ilustruje celostranový „oblak“ slov, zostavený (metódou Wordle) na základe

frekvencie výskytu určitých slov v odpovediach na anketovú otázku: „Ktoré problémy týkajúce sa vtáctva považujete v súčasnosti u nás za potrebné zodpovedať výskumom a prečo?“ Rozdielne frekvencie, zistené pre vyše 80 skúmaných slov sa znázornili 10-stupňovou veľkosťou písma. Maximálnu hodnotu dosiahli len dve slová: „druhy“ a „biotopy“, ale slovo „ekológia“, ktoré môžeme považovať za dominantné pre väčšinu Turčekových prác, zaberalo na zobrazení iba tretie miesto v opačnom poradí od konca (Jarčuška et al. 2014).

Za tretiu reprezentačnú publikáciu som považoval v roku 2014 vydanú excelentnú ornitologickú príručku, zostavenú prof. RNDr. A. Trnkom, PhD., a doc. RNDr. T. Grimom, PhD., doplnenú dvomi unikátnymi (elektronickými) dielami RNDr. B. Matouška, CSc. Nepochybujem, že ju všetci uznávate za neodmysliteľný teoretický (hlavne metodický) základ pre naše ornitologické alebo vtáčarské aktivity. V súvislosti s našou dnešnou spomienkou na F. J. Turčeka však nemôžeme nevidieť skutočnosť, že sa v tejto publikácii nenachádza ani zmienka o Turčekovej knižke „Úvod do kvantitatívneho výskumu populácií vtákov a cicavcov“, ktorá predstavovala prvú uznávanú metodickú pomôcku pre slovenských aj českých ornitológov už pred šesťdesiatimi rokmi (Turček 1956).

Toto boli tri dôvody, pre ktoré som za nadpis mojej spomienky „Zabúdame na Františka J. Turčeka“ dal okrem otáznika aj výkričník.

Literatúra

- JARČUŠKA B., KRIŠTÍN A., TOPERCER J. et al. 2014: K aktuálnym otázkam výskumu vtáctva na Slovensku. — Tichodroma 26: 78–89.
- KALIVODOVÁ E. 1975: František J. Turček sa dožíva 60. narodenín. — Biológia 30 (11): 813–814.
- MATIS D. & JANIGA M. (eds.) 1986: Správy Slovenskej zoologickej spoločnosti pri SAV. — SZS pri SAV, Bratislava.
- SLÁDEK J. 1992: Život a dielo lesníckeho ekológa Františka J. Turčeka. — Edičné stredisko TU vo Zvolene, Zvolen.
- SLÁDEK J. 1997: František J. Turček (1915 – 1977), ekológ

- a poľovník. — Poľovníctvo a rybárstvo 49 (10): 11.
- ŠTEFFEK J. (ed.) 1993: František J. Turček, život, dielo, odkaz. — Kabinet evolučnej a aplikovanej krajinej ekológie SAV, Banská Štiavnica.
- TIBENSKÝ J., PÖSS O. et al. 1999: Priekopníci vedy a techniky na Slovensku. Tom 3. — AEP, Bratislava.
- TRNKA A. & GRIM T. (eds.) 2014: Ornitologická príručka. — SOS/Birdlife Slovensko, Bratislava.
- TURČEK F. J. 1956: Úvod do kvantitatívneho výskumu populácií vtákov a cicavcov. — Vydavateľstvo SAV, Bratislava.
- TURČEK F. J. 1958. Zöologische Arbeitsmethoden für Wirbeltiere. — Pp.: 415–450. In: BALOGH J. (ed.): Lebensgemeinschaften der Landtiere. Akadémia Kiadó, Budapest.
- TURČEK F. J. 1961: Ökologische Beziehungen der Vögel und Gehölze. — Vydavateľstvo SAV, Bratislava.
- TURČEK F. J. 1967: Ökologische Beziehungen der Säugetiere und Gehölze. — Vydavateľstvo SAV, Bratislava.
- URBAN P. (ed.) 1993: Fauna Poľany. Zborník referátov zo seminára 8. – 9. 6. 1993. — Edičné stredisko TU vo Zvolene, Zvolen.
- VÁCLAV R. 2008: Špecifiká a výzvy súčasnej slovenskej ornitológie. — Tichodroma 20: 183–189.
- WEISMANN L. 1977: Zomrel František J. Turček, CSc. — Biológia 32 (8): 639–640.

Prof. Jozef Sládek
Zvolen

Došlo: 26. 1. 2016
Online: 2. 2. 2016